

مطالعه کیفی پیامدهای استفاده از شبکه های اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه هرمزگان

یونس دانش^۱
مصطفی ظهیری نیا^۲

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۴/۱۸

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۷/۶/۱۸

گسترش و فراگیری شبکه های اجتماعی، نقش مهمی در زندگی روزمره افراد به ویژه جوانان ایفا می کند. پژوهش حاضر با هدف مطالعه پیامدهای استفاده از شبکه های اجتماعی انجام شده است. این مطالعه به شیوه کیفی و به روش پدیدارشناسی با نمونه گیری هدفمند و با استفاده از مصاحبه نیمه سازمان یافته انجام پذیرفته است. پس از تحلیل مصاحبه ها، مقوله های انگیزه کاربران جهت استفاده از شبکه های اجتماعی، پیامدهای منفی و همچنین پیامدهای مثبت استفاده از شبکه های اجتماعی استخراج گردید. فقدان برنامه های جذاب فرهنگی در محل سکونت و کمبود امکانات رفاهی و تفریحی از جمله دلایل ایجاد انگیزه جهت استفاده از شبکه های اجتماعی به شمار می روند. همچنین، امکان برقراری تعاملات اجتماعی آسان به عنوان پیامد مثبت شبکه های اجتماعی و استفاده از ادبیات نامناسب، اختلاف بین اعضای خانواده و مصرف گرایی از جمله پیامدهای منفی استفاده از شبکه های اجتماعی بود. این یافته ها می توانند نمایانگر پیامدهای استفاده از شبکه های اجتماعی باشند.

واژگان کلیدی: شبکه های اجتماعی، تجارب جوانان، پدیدارشناسی و مطالعه کیفی

^۱ عضو هیات علمی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه هرمزگان، هرمزگان، ایران

E-mail: Mozan^{۰۴}@yahoo.com

^۲ دانشیار، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه هرمزگان، هرمزگان، ایران (نویسنده مسئول)

گسترش روزافزون و استفاده فراگیر از شبکه های اجتماعی در جوامع و سیطره رسانه ها و تبدیل شدن آنها به مهمترین ابزار گذران اوقات فراغت (الیاسی و همکاران، ۱۳۹۰) چالش های مهمی را در زمینه اثر گذاری آنها و تغییرات فرهنگی واجتماعی جوامع برای اندیشمندان اجتماعی ایجاد نموده است. در نظریه های اولیه، رسانه های جمعی به عنوان مجراهای ارتباطی یک طرفه و مستقلمی تلقی می شد که اطلاعات را به عامه مردم منتقل می کنند و از این طریق عقاید آنها را شکل می دهند. این نگاه در نظریه های بعدی به تدریج تغییر یافته و تداوم آن به مثابه یک چرخش جدید رسانه ای بروز پیدا کرده است- این چرخش رسانه ای، دگرگونی اساسی در مفهوم رسانه و مخاطب است. رسانه های اجتماعی و تعاملی با تغییر محیط زندگی روزمره، فرصت های بی بدیلی را برای تولید و مصرف محتوا فراهم ساخته اند. مخاطبان انبوه و منفعلی که جدا از رسانه ها و دریافت کننده و مصرف کننده پیام های رسانه ای در نظر گرفته می شدند، جای خود را به کاربران بی شماری داده اند که نه تنها فعال و تولیدکننده پیام هستند، بلکه شاکله هویت رسانه ها محسوب می شوند. امروزه، الگوهای ارتباطات عمودی جای خود را به ارتباطات افقی، شبکه ای و چند لایه داده است. آمار نشان می دهد که رسانه های اجتماعی با سرعت بسیار بیشتری نسبت به رسانه های قدیمی گسترش یافته اند و همگانی می شوند. (ذکایی و حسنی، ۱۳۹۴) رشد سریع شبکه های اجتماعی نشانگر ورود آن به جریانات اصلی فرهنگی و ادغام آن در زندگی روزمره بسیاری از مردم در سرتاسر دنیاست (مکی زاده، ۱۳۹۴). امروزه در نتیجه انقلاب ارتباطات و گسترش فناوری های نوین اطلاعاتی و ارتباطی، جامعه و فرهنگ ایران نیز در حال تجربه کردن نوعی گذار است. جوانان به دلیل داشتن روحیه کنجکاوی، تنوع طلبی، خلاقیت، نیاز به تعاملات اجتماعی و تجربه روابط اجتماعی متفاوت با دیگران، تمایل بیشتری به عضویت در شبکه های اجتماعی دارند. در سال های اخیر، دسترسی میلیون ها کاربر در سراسر جهان به رسانه ها و شبکه های اجتماعی باعث شده است تا این رسانه ها در کانون توجه قرار گیرند و از محبوبیت قابل توجهی بویژه در میان نسل جوان برخوردار شوند (مکی زاده، ۱۳۹۴: ۱۴۰ - ۱۲۳). سایت آماری **Internet live stats** در نیمه دوم سال ۲۰۱۶ تعداد کاربران اینترنت در ایران را حدود ۳۹ میلیون نفر تخمین زد. به بیان دیگر، نیمی از جمعیت کشور حدود یک درصد از سه و نیم میلیارد کاربر اینترنت را تشکیل می دهد یا به عبارتی، از هر صد نفر کاربر اینترنت، یک نفر ایرانی است. (Internet Live Stats, ۲۰۱۶) همچنین، در بین گروه های سنی، گروه سنی جوان (۱۸ تا ۲۹ سال) با

۸۱ درصد بیشترین عضویت را در شبکه‌های اجتماعی دارا هستند (ایسپا، ۱۳۹۵). بنابراین انجام چنین پژوهشی در مورد تجارب جوانان از اثرات و پیامدهای شبکه‌های اجتماعی مسئله‌ای ضروری است که نتایج آن می‌تواند در برنامه‌ریزی‌های فرهنگی و اجتماعی بسیار مفید و اثرگذار باشد. گسترش میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی به عوامل متعددی بستگی دارد، اما یکی از عوامل بسیار اساسی، جلب توجه کاربران و اقبال آنان در استفاده از شبکه‌های اجتماعی است. ذکایی و حسنی (۱۳۹۴) به نقش مستقیم کاربران در رشد و افول رسانه‌های اجتماعی اشاره نموده‌اند و از این رو شناخت دلایل کاربران در استفاده از رسانه‌های اجتماعی را بسیار حائز اهمیت دانسته‌اند. با این حال، اغلب مطالعات انجام شده در حوزه رسانه‌های اجتماعی به ویژه شبکه‌های اجتماعی در کشور با روش‌های کمی به انجام رسیده است و تنها پژوهش‌های اندکی به بررسی تجربیات کاربران در حوزه رسانه‌های اجتماعی آن هم با روش‌های کیفی پرداخته‌اند. بر این اساس مقاله حاضر در صدد است به شیوه کیفی و با روش پدیدارشناسی، تجربیات جوانان را از پیامدهای شبکه‌های اجتماعی مورد بررسی قرار دهد.

پیشینه پژوهش

تحقیقات داخلی

عدلی پور و همکاران (۱۳۹۳) در تحقیقی با عنوان «تأثیر شبکه اجتماعی فیسبوک بر هویت فرهنگی جوانان شهر اصفهان» با استفاده از روش پیمایش به این نتیجه دست یافتند که بین مدت زمان عضویت، میزان استفاده و میزان مشارکت و فعالیت کاربران در فیسبوک و هویت فرهنگی کاربران رابطه معنادار معکوس و بین واقعی تلقی کردن محتوای مطالب فیسبوک و هویت فرهنگی کاربران رابطه معنادار مثبتی وجود دارد؛ یعنی هر چه مدت زمان عضویت، میزان استفاده و میزان فعالیت و مشارکت کاربران در فیسبوک از سوی کاربران افزایش پیدا می‌کند، هویت فرهنگی کاربران ضعیف‌تر می‌شود.

خدایاری و همکاران (۱۳۹۳) در تحقیقی با عنوان «میزان و نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه آزاد مشهد)» به بررسی میزان و نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی پرداخته‌اند. نتایج این تحقیق نشان داد که بین متغیرهایی مانند تنوع و گستردگی، میزان اعتماد، اطلاع‌رسانی و ارتباط آسان، جنسیت و رشته تحصیلی و میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی رابطه وجود دارد (خدایاری و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۹۲-۱۶۷).

تحقیق پاشایی و همکاران که بر روی جوانان درباره استفاده از اینترنت صورت گرفت، نشان داد که دنیای اینترنت به عنوان دنیای مطلوب مجازی جوانان می باشد و باعث تغییر در سبک زندگی آنان شده است (پاشایی و همکاران، ۱۳۸۷؛ ۳۳۷-۳۳۳).

تحقیقات خارجی

تایسر و همکاران^۱ (۲۰۱۴) در پژوهشی با عنوان «شبکه های اجتماعی مجازی؛ تأثیر علمی و اجتماعی بر سلامت دانشجویان دانشگاه» دریافتند که بین معدل تحصیلی و استفاده از شبکه های مجازی، همبستگی وجود دارد. همچنین دریافتند که بسیاری از مخاطبان از سایت های اجتماعی برای اطلاعات مرتبط با دانشگاه استفاده نمی کنند، در حالی که بسیاری از آنها به داشتن گروه های درسی آنلاین رغبت دارند. یافته های دیگر نشان داد که دانشجویان استفاده کننده از شبکه های اجتماعی مجازی دارای سلامت اجتماعی پایین تری هستند.

چی یوئن و یوئن کا^۲ (۲۰۱۳) در پژوهشی با عنوان «شبکه های اجتماعی مجازی در سلامت اجتماعی» دریافتند که شبکه های اجتماعی یک ابزار مهم آموزشی هستند و می توانند بر مولفه های حمایت اجتماعی، روابط شبکه ای و شبکه های اجتماعی تأثیر بگذارند. پس از بررسی پژوهشی دریافتند دانش آموزانی که از شبکه های اجتماعی استفاده می کنند، از شکوفایی اجتماعی و انسجام بیشتری برخوردارند. همچنین، دانش آموزانی که از شبکه های اجتماعی استفاده می کنند، از همبستگی اجتماعی بیشتری برخوردارند. همچنین، دانش آموزانی که از شبکه های اجتماعی استفاده می کنند، از همبستگی اجتماعی و مشارکت اجتماعی بیشتری برخوردارند. این دسته دانش آموزان دارای پذیرش اجتماعی بیشتری نسبت به بقیه هستند.

یافته های پژوهش تیلر (۲۰۱۲) با عنوان «شبکه های اجتماعی و جهانی شدن» نشان می دهد که به واسطه شبکه های اجتماعی مجازی، افراد قابل توجهی در سراسر دنیا در تعامل با یکدیگر قرار گرفته اند و با فرهنگ و عقاید بیگانه روبه رو شده اند و در خصوص از دست دادن هویت های ملی و دینی شان احساس خطر کرده اند.

پژوهشگران متخصص در حوزه اینترنت مانند لی^۳ و همکاران (۲۰۱۰) بر ماهیت اعتیادآور اینترنت به ویژه در قشر دانشجو تأکید کرده اند.

^۱ Tyser et al.

^۲ Chien Yuen & Yoen Ka

^۳ Li

مبانی نظری پژوهش

شبکه های اجتماعی و جوانان

یکی از مسائلی که در سال های اخیر مورد توجه جدی اندیشمندان حوزه های اجتماعی و رسانه قرار گرفته و محور بسیاری از پژوهش ها و مطالعات بوده است، پاسخگویی به این سوال است که شبکه های اجتماعی چه تأثیری بر جوانان دارند و جوانان چه استفاده ای از شبکه های اجتماعی می کنند؟ در پاسخ به سوالات فوق، دیدگاه های مثبت و منفی متعددی مطرح شده است. درانتر معتقد است که رابطه میان جوانان و رسانه ها T دو شکل کلی به خود گرفته است: یکی گفتمان بدبینی فرهنگی و دیگری گفتمان خوش بینی فرهنگی (درانتر به نقل از کلانتری و حسنی، ۱۳۸۷). اکنون به برخی از مهم ترین فرصت های که جوانان می توانند از طریق شبکه های اجتماعی به دست آورند، اشاره می کنیم:

۱. انتشار سریع و آزادانه اخبار و اطلاعات، افزایش قدرت تحلیل و تقویت روحیه انتقادی؛
۲. امکان عبور از مرزهای جغرافیایی و آشنایی با افراد، جوامع و فرهنگ های مختلف؛
۳. شکل گیری و تقویت خرد جمعی؛
۴. امکان بیان عقاید به صورت آزادانه و آشنایی با ایده ها، فکرها و سلیقه های دیگران؛
۵. کارکرد تبلیغ محتوا؛
۶. ارتباط مجازی مستمر و سالم با دوستان و آشنایان؛
۷. تبلیغ و توسعه ارزش های انسانی و اخلاقی در عرصه جهانی؛
۸. یکپارچه سازی بسیاری از امکانات اینترنتی و وبی؛
۹. توسعه مشارکت های مفید اجتماعی؛
۱۰. افزایش سرعت در فرایند آموزش و ایجاد ارتباط شبانه روزی میان استاد و شاگرد؛
۱۱. افزایش اعتماد، صمیمیت و صداقت در فضای سایبر (سلیمانی پور، ۱۳۷۹: ۱۹-۱۴)

نظریه استفاده و خشنودی

نظریه استفاده و خشنودی در صدد پاسخگویی به این پرسش است که چرا مردم از رسانه ها استفاده می کنند و آن ها را برای چه منظوری به کار می برند؟ این نظریه علت اصلی استفاده مردم از رسانه ای خاص را با دلایل کارکردی توضیح می دهد و برای مخاطبان نیازهایی را متصور می شود که افراد برای رفع آنها به رسانه

ها روی می آورند. حال چنانچه رسانه مورد نظر بتواند نیاز فرد را به خوبی رفع کند و بین محتوای رسانه ای و نیاز فرد همخوانی وجود داشته باشد، فرد ارضا و خشنود می شود و در غیر این صورت، نیاز وی ارضا نشده باقی می ماند و وی از رسانه مورد نظر رویگردان می شود. این نظریه بر دو عامل پویایی مخاطب و چند متغیر بودن فرایند ارتباط متکی است. فرض اصلی نظریه استفاده و رضامندی این است که افراد مخاطب، کم و بیش به دنبال محتوایی هستند که بیشترین رضایت را فراهم کند. درجه این رضایت بستگی به نیازها و علائق فرد دارد (امیرپور و بهرامیان، ۱۳۹۲: ۱۲۱).

با بهره گیری از اصول این نظریه می توان گفت حضور کاربران جوان در شبکه های اجتماعی، انگیزه ها و اهداف متفاوتی را دنبال می کند. آنها بر اساس انگیزه ها و منافع خود از این شبکه ها استفاده می کنند و فعال هستند و اگر با منافع و انگیزه های آن ها متناسب نباشد، از شبکه رویگردان می شوند و شبکه اجتماعی تاثیری بر سبک زندگی آن ها نخواهد داشت. کاربران بر اساس بافت اجتماعی خود به خصوص پایگاه اقتصادی - اجتماعی و میزان تحصیلات، انگیزه ها و اهدافی را به صورت هدفمند و مشخص در استفاده از شبکه های اجتماعی دنبال می کنند و بر این اساس بازخوردهای متفاوتی را از شبکه های اجتماعی می گیرند و در عواطف، ارزش ها و شناخت های خود از آن ها بهره می برند.

نظریه ساخت یابی

نظریه ساخت یابی، از جمله نظریه های مهم علوم ارتباطات اجتماعی است که در زمینه بررسی تأثیر شبکه های اجتماعی بر جوانان از این نظریه می توان استفاده کرد. به منظور درک بهتر نظریه و چگونگی استفاده از آن در تحقیق به اختصار به این رویکرد نظری می پردازیم.

گیدنز با ارائه نظریه ساخت یابی در واقع تلفیقی از نظریه خرد و کلان را به وجود آورد و از ساختار و عاملیت یا کردار اجتماعی در نظریه خود استفاده کرد. بر اساس این نظریه، هر چند ساختارها توسط کنش و کردارهای اجتماعی آد미ان ساخته می شود، ولی در برخی مواقع رفتار و کنش آدم ها را تحت تأثیر قرار می دهد و همین طور، کنش و کردار آد미ان بر روی ساختارها تاثیر می گذارند و باعث تغییر، تولید و باز تولید آنها می شوند. در نظریه ساخت یابی، فرد و ساختار نظام اجتماعی در زمان و مکان به همدیگر ارتباط پیدا می کنند - قلمرو مطالعات علوم اجتماعی، بررسی اعمال اجتماعی است که در پهنه زمان و مکان نظم پیدا کرده اند (استونز، ۱۳۷۹: ۲۴۳).

طبق نظریه ساخت یابی، عامل انسانی و ساخت در ارتباط با یگدیگر قرار می‌گیرند؛ تکرار رفتارهای افراد، ساختارها را بازتولید می‌کند و به واسطه همین بازتولید ساختارها از سوی کنش انسانی، ساختارها برای کنش انسان‌ها محدودیت ایجاد می‌کنند. ساختار اجتماعی عمدتاً ناشی از فعالیت‌های روزمره افراد و تبعیت از قاعده است و ساختار به آن قواعدی برمی‌گردد که در چنین کنشی نهفته است (کرایب، ۱۳۸۱: ۱۴۴) به بیان دیگر، این انسان‌ها هستند که ساختارها را می‌سازند، ولی این کار را تحت شرایط انتخابی شان انجام نمی‌دهند، بلکه این تولید و بازتولید ساختار را تحت شرایط و موقعیت‌هایی که مستقیماً با آن روبرو می‌شوند و از گذشته به آن‌ها منتقل شده است، انجام می‌دهند. به این ترتیب، گیدنز بر فراگردی دیالکتیکی تأکید می‌کند که طی آن ساختار و آگاهی ساخته می‌شوند. به همین دلیل است که وی رابطه عاملیت و ساختار را به صورت فراگردی، پویا و تاریخی در نظر می‌گیرد. (ریتزر، ۱۳۸۳: ۷۰۲)

بر اساس نظریه ساخت رفتار، انسان همیشه در معرض یک انگیزه پر قدرت ناخودآگاهانه، یعنی نیاز به تأمین امنیت وجودی است. امنیت وجودی به وضعیت ذهنی راحت و مناسبی اشاره دارد که در آن فرد به فعالیت‌های بدیهی، در محیطی آشنا و به همراه افراد دیگری که تهدیدی برای او به وجود نمی‌آورند، مشغول است. به طور خلاصه، زمانی که فرد می‌داند چگونه به کار خود ادامه دهد بدون آنکه وقفه و مزاحمتی برای او به وجود آید، حالت ذهنی و روانی بر وی بروز می‌کند که این حالت همان امنیت وجودی است. چنانچه این فرد بازیگر و عامل، به طور کلی توانایی ادامه فعالیت را از دست بدهد- وضعیتی که ممکن است پیامد زلزله‌ای باشد که به لحاظ اجتماعی همه را فلج کرده یا ناشی از جراحتی باشد که فرد را به لحاظ جسمی فلج کرده است- در چنین وضعیتی فرد احساس درماندگی، نگرانی و بی‌ثباتی کامل می‌کند و این حالت ادامه پیدا می‌کند تا فرد دوباره گرفتار شیوه زندگی تهدید و به خطر افتادن امنیت وجودی شود. (استونز، ۱۳۸۲: ۴۳۱-۴۳۰)

با توجه به نظریه ساخت یابی گیدنز، به نظر می‌رسد اگر در جامعه امنیت وجودی نباشد و فرد و عامل به طور کلی توانایی ادامه فعالیت نداشته باشد یا به دلیل مشکلات اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی نتواند در جامعه به بیان عقاید، اندیشه‌ها، رفتار و احساسات خود پردازد و به طور کلی امنیت وجودی نداشته باشد، در چنین شرایطی فرد احساس درماندگی، نگرانی و بی‌ثباتی کامل می‌کند و در صدد پیدا کردن راه حلی بر می‌آید که یکی از این راه‌حل‌هایی که جوانان به آن پناه می‌برند- باتوجه به قابلیت‌ها و جذابیت‌هایی که دارند- شبکه‌های اجتماعی هستند. با استفاده از نظریه ساخت یابی گیدنز می‌توان استنباط کرد که هرچه کاربران به فعالیت بازتابانه و مشارکت جویانه در شبکه اجتماعی پردازند، بیشتر در تولید معنا سهیم هستند و

لذا احتمال تأثیر پذیری آن‌ها بیشتر است، ولی هرچه کاربران منفعل و غیر مشارکت جویانه در شبکه اجتماعی حضور یابند، بیشتر در بازتولید معنا سهیم هستند و احتمال تأثیر پذیری آن‌ها کمتر خواهد بود.

ظهور شبکه های اجتماعی به مثابه بستر امر اجتماعی نوین

امروزه شبکه های نوین مجازی، تجربه هایی از فرهنگ غیر خودی را به دم دست ترین نقطه زیست هر انسان آورده و از درون، چشم اندازها و منظرهای آنان را تحت تأثیر فرآورده های خود قرار داده است و نظام دانایی و صدقی آنان را خدشه دار می کند. در نظام نوین اجتماعی، پس از رسانه ای شدن چت رومها^۱ یا میدان های چند کاربردی مجازی به مثابه شبکه های اجتماعی پر طرفدار، مرزهای تازه ای در شکل گیری خرده فرهنگها و ارزش و هویت های شخصی ایجاد شده است.

می توان گفت شبکه های اجتماعی نوین به علت دارا بودن خصلت هایی همانند گمنامی، سرعت ارتباطات و سیال بودن، پیامدهای گسترده ای بر روابط جنسیتی، الگوهای ارتباطی، دوست یابی و تقویت نوعی روابط و نظام کنش اجتماعی غیر وابسته به زمان و مکان داشته اند.

جامعه شبکه ای، اشکال نوین و بدیعی را از تعبیر صورت بندیها و مناسبات اجتماعی خلق می کند، زیرا برای بیشتر افراد و گروه های اجتماعی، جامعه شبکه ای بر مبنای جدایی نظام مند از هنجارهای رسوخ یافته اجتماعی است. بنابراین می توان گفت شبکه های اجتماعی نوین (پسا رسانه ای) به مثابه بستر امر اجتماعی آکنده از «فرصت و تهدید» هستند؛ آکنده از آنومی اجتماعی است و کنشگران اجتماعی را در نظام کنش اجتماعی با نوعی نظم در بی نظمی مزمن و تیرگی و خاکستری سازی نقش ها روبه رو کرده است.

به تعبیر بودریار، در این دنیای نوین به جای تجربه مستقیم و شناخت مصداق عینی یا متداول یک رویداد، نگاه ها یا معنی دهنده ها به جای آن می نشینند و به جای صفحه و آینه، بازتاب دهنده صفحه و شبکه وانموده و فراواقعیتی به نام وانمایی جایگزین شده است (ساراپ، ۱۳۸۲: ۲۲۲)

روش شناسی پژوهش

پژوهش حاضر به شیوه کیفی و از نوع پدیدارشناسی است. هدف تحقیق پدیدارشناسی، درک ماهیت ذهنی تجربه زنده از دیدگاه کسانی است که آن را تجربه کرده اند. این امر از طریق کشف معانی ذهنی و توضیحاتی که افراد در مورد تجربه هایشان می دهند، صورت می گیرد (مرادی پردنجانی و صادقی، ۱۳۹۳) پدیدار شناسی، اساساً به جهان، آنچنان که به وسیله یک فرد زیسته و تجربه می شود، می نگرد نه جهان یا

^۱ chat rooms

واقعیتی که چیزی جدای از انسان باشد. بنابراین پدیدارشناسی می‌کوشد تا معانی و تجربیات انسان را آنچنان که در زندگی روزمره تجربه می‌شوند، توصیف کند.

مشارکت‌کنندگان در این تحقیق، دانشجویانی هستند که حداقل در سه ماه گذشته، تجربه عضویت و فعالیت در یکی از شبکه‌های اجتماعی پیام‌رسان را داشته باشند. به عبارت دیگر، در این تحقیق از روش نمونه‌گیری هدفمند جهت انتخاب مشارکت‌کنندگان استفاده شده است. مشارکت‌کنندگان در پژوهش حاضر، در سال تحصیلی ۹۶-۱۳۹۵ در دانشگاه هرمزگان مشغول به تحصیل بوده‌اند. از آنجا که در پژوهش‌های کیفی از ابتدا نمی‌توان حجم نمونه را تعیین نمود، لذا در این پژوهش برای تعیین حجم نمونه (۱۶ نفر)، از اشباع نظری داده‌ها استفاده شده است. به این معنی که فرایند انتخاب افراد نمونه تا جایی ادامه یافت که دیگر داده یا مفهوم تازه‌ای به وجود نیامد. برای گردآوری داده‌ها از مصاحبه‌های نیمه‌سازمان‌یافته استفاده شد؛ بدین صورت که پس از پیاده کردن هر مصاحبه و حصول اطمینان از دقت داده‌ها، متن مصاحبه‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گرفت و مقوله‌های تحقیق تعیین می‌شد.

یافته‌های پژوهش

در پژوهش حاضر، پس از تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها، مقوله‌های اصلی زیر استخراج گردید:

الف) انگیزه کاربران جهت فعالیت در شبکه‌های اجتماعی

شرکت‌کنندگان در پژوهش مقوله‌هایی مانند عدم وجود برنامه‌های فرهنگی جذاب، کمبود امکانات رفاهی و تفریحی و سردرگمی و بی‌برنامگی در اوقات فراغت را از دلایل روی آوردن به شبکه‌های اجتماعی بیان کرده‌اند:

- عدم وجود برنامه‌های فرهنگی جذاب

تعدادی از شرکت‌کنندگان دلیل تمایل خود را به استفاده از شبکه‌های اجتماعی، عدم وجود فضاها و برنامه‌های فرهنگی مناسب برای جوانان و همچنین جذابیت نداشتن برنامه‌های فرهنگی در سطح دانشگاه بیان کردند. یکی از شرکت‌کنندگان اظهار می‌کرد:

«وقتی جوان برنامه مورد نظرش را در شهر پیدا نمی‌کند، چاره‌ای جز پناه بردن به موبایل و تبلت ندارد. اگر برنامه‌های فرهنگی مانند پخش فیلم‌های روز و جدید وجود داشته باشد، ما کمتر به موبایل وابسته می‌شویم و کانال‌های مختلف را چک می‌کنیم.» (شاهین، ۲۱ ساله)

شرکت کننده دیگری می گفت: «کارهای فرهنگی ما چه در شهر و چه در دانشگاه اصلا جذابیت ندارد و همش تکراری است. ولی توی تلگرام همیشه منتظر پست های جدیدیم». (حسین، ۲۲ ساله)

– فراهم نبودن امکانات تفریحی مناسب

برخی از شرکت کنندگان، به فراهم نبودن شرایط و امکانات تفریحی مناسب برای پر کردن اوقات فراغت اشاره داشتند. شرکت کننده دختری که در خوابگاه سکونت داشت اظهار می کرد:

«هیچ وسیله تفریحی یا رفاهی وجود ندارد. فقط می توانیم برویم سالن تلویزیون، تلویزیون تماشا کنیم که آن هم شلوغ است. اگر امکانات دیگری بود، می توانستیم انتظار داشته باشیم دختران کمتر توی فضای مجازی باشند». (زهرا، ۲۱ ساله)

فرد دیگری اظهار می داش: «من جوان باید بتوانم انرژی را یک جایی تخلیه کنم. اگر خودمان را با ورزش و تفریحات دیگر سرگرم کنیم، کمتر فرصت کار با موبایل و تلگرام داریم. نه باشگاهی، نه وسیله ورزشی، هیچ هیچ». (سمیرا، ۲۲ ساله)

ب) کارکردهای مثبت شبکه های اجتماعی

شرکت کنندگان در اظهاراتشان به اثرات مثبت و کارآمدی شبکه های اجتماعی به خصوص برای جوانان اشاره می کردند. شرکت کنندگان بر این باور بودند که شبکه های اجتماعی، بستری را برای برقراری تعاملات اجتماعی آسان و کم هزینه به ویژه برقراری تعاملات علمی برای جوانان و همچنین امکانی برای بالا بردن دانش عمومی و تخصصی افراد فراهم می کند. به زعم شرکت کنندگان در این تحقیق در جامعه امروزی که امکان برقراری تعاملات چهره به چهره کاهش یافته است، شبکه های اجتماعی با فرصت تعاملی چند رسانه ای که دارند، می توانند جایگزین مناسبی برای تعاملات رو در رو باشد. استفاده از شبکه های اجتماعی برای افراد به ویژه جوانان ضرورت بیشتری دارد، چون باعث رشد و افزایش آگاهی آنان می شود. در واقع، نمی توان اثرات مثبت آن را نادیده گرفت. اغلب شرکت کنندگان در این پژوهش به سهولت برقراری ارتباطات اجتماعی از طریق شبکه های اجتماعی اشاره داشتند. یکی از شرکت کنندگان در این پژوهش که دو دستگاه گوشی هوشمند را به طور هم زمان مورد استفاده قرار می داد، اظهار می کرد:

«به راحتی آب خوردن با دوستانم و با خانواده ام ارتباط دارم. دیگه چی از این بهتر! هر چیزی که بخوام از طریق همین گوشی و برنامه هاش پیدا می کنم. همیشه هم آنلاینم. تازه خیلی از چیزهایی هم که نمی دانیم، یاد می گیریم». (سمیه، ۲۱ ساله)

دیگری اظهار می کرد: «این شبکه های اجتماعی واقعا کار را راحت کرده؛ جزوه، عکس، فیلم و هر چیزی را می فرستیم، خیلی راحت. همیشه هم از همه جا با خبریم.» (سجاد، ۲۲ ساله)

یکی دیگر از خانم ها می گفت: «از طریق همین شبکه های اجتماعی با دوستم که در شهر شیراز بود، یک پاورپوینت برای ارائه در یکی از کلاس ها تهیه کردیم. بستگی به خود آدم داره که چه جور استفاده کنه.» (زهرا، ۲۱ ساله)

ج) کارکردهای منفی شبکه های اجتماعی

به موازات اثرات مثبتی که شرکت کنندگان در مورد استفاده از شبکه های اجتماعی اشاره می کردند، به اثرات منفی شبکه های اجتماعی مانند بکار بردن الفاظ و ادبیات نامناسب، ایجاد اختلاف بین اعضای خانواده، وقت گیر بودن، اعتیاد آور بودن و ایجاد روحیه مصرف گرایی نیز توجه داشتند؛ به گونه ای که اغلب شرکت کنندگان اثرات منفی استفاده از شبکه های اجتماعی را بیشتر از اثرات مثبت آن می دانستند. در زیر به مضمون هایی که در بر گیرنده اثرات منفی استفاده از شبکه های اجتماعی می باشد، اشاره می شود:

استفاده از ادبیات نامناسب

اغلب شرکت کنندگان بیان می کردند که در شبکه های اجتماعی می توان به راحتی هر گونه پستی را - حتی پست هایی که حاوی برخی از جوک ها، تصاویر و الفاظ زشت و رکیک است - گذاشت. شرکت کننده ای اظهار می داشت:

«گاهی وقت ها برایم جوک های بد می فرستند که من خوشم نمی آید. حتی به همین دلیل از یکی از گروه ها لفت دادم، ولی چه کار کنم، همینه دیگه.» (محدثه، ۲۲ ساله)

شرکت کننده دیگری نیز می گفت: «بعضی هر پیام زشتی را توی گروه می گذارند که از نظر من خوب نیست و بی ادبی است. این کارها فرهنگ ما را زیر سوال می برد. من به بچه های گروه می گویم که از این پیام ها نفرستند.» (مریم، ۲۰ ساله)

اختلاف بین اعضای خانواده

یکی از مواردی که مشارکت کنندگان در اظهاراتشان به آن اشاره داشتند، توجه نکردن به صحبت های دیگران در هنگام استفاده افراد از موبایل و شبکه های اجتماعی بود. به زعم برخی از شرکت کنندگان این موضوع موجب بروز درگیری لفظی و اختلاف بین افراد و بویژه اعضای خانواده می شود.

شرکت کننده ای می گفت: «یک بار داشتم با دوستم پی ام می دادیم. مادرم چندبار من را صدا زد و من هی بهش می گفتم، الان می آیم و باز نمی رفتم تا اینکه مادرم عصبانی شد و گوشی را از دستم گرفت و پرتش کرد. تا دو روز از دستم ناراحت بود.» (سمیه، ۲۱ ساله)

شرکت کننده دیگری اظهار می کرد: «من همیشه سر انجام کارهای خونه با خواهرم حرفمون می شه، چون توی خونه هیچ کاری نمی کنه و فقط با تبلتش ور می ره.» (مریم، ۲۰ ساله)

وقت گیر و اعتیاد آور بودن

با استفاده نامتعارف و بیش از حد از شبکه های اجتماعی، به تدریج افراد وقت کمتری برای انجام امور روزمره و ارتباط با دیگران اختصاص می دهند؛ به گونه ای که حتی اگر به صورت فیزیکی در کنار هم و در یک مکان حضور داشته باشند، فعالیت ممتد آنها در فضای مجازی آنها را از همدیگر دور می کند. بنا بر اظهار برخی از شرکت کننده ها حتی زمانی که در کنار همدیگر هستند، از طریق فضای مجازی با هم ارتباط برقرار می کنند. شرکت کننده ای اظهار می کرد:

«وقتی تو تم، متوجه ساعت نیستم. از درس هم می اُفتم. به این کار عادت کردم. دوست دارم همیشه تو نت باشم.» (سوده، ۲۳ ساله)

مشارکت کننده دیگری می گفت: «روزهای اول خیلی برایم سرگرم کننده بود. چند برنامه نصب کرده بودم و از همشون استفاده می کردم. اما حالا بقیه کمتر پیام می دهند. من همش چک می کنم و منتظر پیام هایشان هستم. معتاد شدم. بعضی وقت ها که بقیه پیام نمی دهند، آدم کلافه می شه، دپرس می شه.» (حسین، ۲۲ ساله)

مصرف گرایی

استفاده از شبکه های اجتماعی به موازات برقراری تعاملات مجازی، خود به عنوان یکی از بسترهای تبلیغاتی، کاربران را به مصرف و خرید کالاهای خاص سوق می دهد. مشارکت کننده ای اظهار می کرد: «در گروهی که عضو بودم، تقریباً همه اعضای گروه از خوب بودن کرم ضد آفتاب ... تعریف می کردند. بعد از چند روز من هم رفتم آن را خریدم.» (سوده، ۲۳ ساله)

شرکت کننده دیگری می گفت: «من و دوستانم، همه رفتیم کفش اسپورتنی که تو گروه گذاشته بودند خریدیم.» (حسین، ۲۲ ساله)

بحث و نتیجه گیری

با توسعه اینترنت، پیدایش شبکه های اجتماعی مجازی هم آغاز گردید. اینک، این شبکه ها جزء جدایی ناپذیری از زندگی بسیاری از دانشجویان شده و بر همه جوانب زندگی آنها تأثیر گذاشته است. استفاده از این شبکه های مجازی، سبک زندگی دانشجویان را دچار تغییراتی کرده که با وجود فوائد فراوان، عاملی تهدید کننده نیز به حساب می آید.

در مطالعه حاضر، دانشجویان دلیل تمایل خود را به استفاده از شبکه های اجتماعی، عدم وجود فضاها و برنامه های فرهنگی مناسب برای جوانان و همچنین جذابیت نداشتن برنامه های فرهنگی در سطح دانشگاه بیان کردند. برخی از شرکت کنندگان، به فراهم نبودن شرایط مناسب و امکانات تفریحی مناسب برای پر کردن اوقات فراغت اشاره داشتند.

شرکت کنندگان در اظهاراتشان به اثرات مثبت و کارآمدی شبکه های اجتماعی به خصوص برای جوانان اشاره می کردند و بر این باور بودند که شبکه های اجتماعی، بستری را برای برقراری تعاملات اجتماعی آسان و کم هزینه به ویژه برقراری تعاملات علمی برای جوانان و همچنین امکانی برای بالا بردن دانش عمومی و تخصصی افراد فراهم می کند. در جامعه امروزی که امکان برقراری تعاملات چهره به چهره کاهش یافته است، شبکه های اجتماعی با فرصت تعاملی چند رسانه ای که دارند، می توانند جایگزین مناسبی برای تعاملات رو در رو باشند. استفاده از شبکه های اجتماعی برای افراد به ویژه جوانان ضرورت بیشتری دارد، چون باعث رشد و افزایش آگاهی آنان می شود و نمی توان اثرات مثبت آن را نادیده گرفت. این نکته را نیز نباید از نظر دور داشت که سهولت برقراری ارتباطات اجتماعی از طریق شبکه های اجتماعی غیر قابل انکار است.

به موازات اثرات مثبت استفاده از شبکه های اجتماعی، اثرات منفی شبکه های اجتماعی مانند بکار بردن الفاظ و ادبیات نامناسب، ایجاد اختلاف بین اعضای خانواده، وقت گیر بودن، اعتیاد آور بودن و ایجاد روحیه مصرف گرایی نیز مورد توجه بوده است؛ به گونه ای که اغلب دانشجویان اثرات منفی استفاده از شبکه های اجتماعی را بیشتر از اثرات مثبت آن می دانستند. همچنین می توان اضافه کرد که در شبکه های اجتماعی می توان به راحتی از هر گونه پستی - حتی پست هایی حاوی برخی از جوک ها، تصاویر و الفاظ زشت و رکیک - استفاده نمود.

توجه نکردن به صحبت های دیگران در هنگام استفاده افراد از موبایل و شبکه های اجتماعی، به زعم افراد مورد بررسی موجب بروز درگیری لفظی و اختلاف بین افراد و بویژه اعضای خانواده می شود.

با استفاده نامتعارف و بیش از حد از شبکه های اجتماعی، به تدریج افراد وقت کمتری برای انجام امور روزمره و ارتباط با دیگران اختصاص می دهند؛ به گونه ای که حتی اگر به صورت فیزیکی در کنار هم و در یک مکان حضور داشته باشند، فعالیت ممتد آنها در فضای مجازی آنها را از همدیگر دور می کند. بنا بر اظهار برخی از شرکت کننده ها حتی زمانی که در کنار همدیگر هستند، از طریق فضای مجازی با هم ارتباط برقرار می کنند.

استفاده از شبکه های اجتماعی به موازات برقراری تعاملات مجازی، خود به عنوان یکی از بسترهای تبلیغاتی، کاربران را به مصرف و خرید کالاهای خاص سوق می دهد.

به طور کلی، مفهوم زندگی وابسته به فضای مجازی از نظر کاربران آن ورود به دنیای ایده آل مجازی و غرق شدن در سراب وابستگی، تغییر در عادات زندگی، زندانی شدن در تنهایی و لطمات جسمی و روانی است. فضای مجازی به علت داشتن ویژگی منحصر به فرد از قبیل محتوای تحریک آمیز، سهولت دسترسی و سادگی کارکرد ممکن است اعضای خانواده به خصوص جوانان را به بیراهه و وابستگی به فضای کاذب بکشاند. این صدمات و پیامدهای جبران ناپذیر، کاهش روابط خانوادگی، تنهایی و آسیب های جسمی و روانی هستند. هر نوع خدشه بر پیکره خانواده ممکن است سلامت جامعه را در معرض خطر قرار دهد.

ماهیت منحصر به فرد شبکه های اجتماعی، نوع استفاده در خلوت و همچنین فقدان نظارت والدین و بعضا استفاده زیاد خود والدین از این ابزار، دانشجویان را به سمت استغراق در شبکه عظیم مجازی سوق می دهد و موجب ایجاد عوارض بسیاری می شود. امکانات وسیع دنیای مجازی به حدی است که تمامی افراد خانواده به خصوص جوانان در هر سن و هر نوع تفکر و سلیقه مجذوب و معطوف خود می کند.

بنابراین لزوم اتخاذ راهکارهای عملی جهت استفاده هدفمند از این شبکه ها و نیز آشنا سازی دانشجویان با عواقب وابستگی به شبکه های اجتماعی کاملا ضروری به نظر می رسد. همچنین، برنامه ریزی های مناسب توسط مسئولان امور آموزشی، پژوهشی و بهداشتی و فرهنگ سازی استفاده صحیح از این تکنولوژی در جامعه پیشنهاد می شود. موفقیت در حل این مشکل می تواند به کاهش عوارض ناشی از آن کمک کند و موجب استفاده صحیح از این تکنولوژی با ارزش شود.

پیشنهاد می گردد در کنار ارائه انواع حمایت ها اعم از حمایت اطلاعاتی، حمایت مالی، مشورتی و عاطفی، اقدامات آموزشی از قبیل آموزش مهارت های زندگی جهت بالا بردن سطح توانایی تصمیم گیری، حل

مسئله، برقراری رابطه موثر و همچنین توانایی خود آگاهی و مقابله با هیجانات و استرس در دانشگاه ها انجام شود.

همچنین پیشنهاد می گردد برنامه ریزان اجتماعی، فضای دانشگاه را به گونه ای طراحی کنند که دانشجویان به صورت داوطلبانه و خودجوش وارد برنامه های مشارکتی شوند و حضور خود را فعال تر نمایند، چرا که گستردگی این فعالیت ها باعث می شود که دانشجویان روابط خود را در حوزه های مختلف فردی، خانوادگی و اجتماعی بهبود بخشند. علاوه بر این که این مشارکت، فرآیند اجتماعی شدن آنان را به صورت تکاملی بهبود می بخشد.

منابع

- الیاسی، مجید؛ پرده دار، فاطمه؛ ترشیزی، سود؛ خوش فر، غلامرضا و دنکو، مجید. (۱۳۹۰). «بررسی عوامل مؤثر بر مصرف کالاهای فرهنگی در بین جوانان». جامعه پژوهی فرهنگی. سال ۲، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۰، صص ۷۶-۵۵.
- پشایی، فاطمه؛ نیک بخت نصرآبادی، علیرضا و توکل، خسرو. (۱۳۸۷). «تجربه جوانان از زندگی با اینترنت: مطالعه کیفی». مجله علوم رفتاری. دوره ۲، شماره ۴، صص ۳۳۷-۳۳۳.
- ذکایی، محمدسعید و حسینی، محمد حسین. (۱۳۹۴). «گونه شناسی کاربران رسانه های اجتماعی». فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی. سال پنجم، شماره ۱۷، زمستان ۱۳۹۴، صص ۶۳-۳۷.
- مکی زاده، فاطمه. (۱۳۹۴). «بررسی عوامل مؤثر بر قصد استفاده از شبکه های اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه یزد». فصلنامه پژوهش های ارتباطی. سال ۲۲ (پیاپی ۸۲)، تابستان ۱۳۹۴، صص ۱۴۰-۱۲۳.
- عدلی پور، صمد؛ قاسمی، وحید و میرمحمدتبار، سیداحمد. (۱۳۹۳). «تأثیر شبکه اجتماعی فیسبوک بر هویت فرهنگی جوانان شهر اصفهان». فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران. دوره هفتم، شماره ۱، بهار ۱۳۹۳، صص ۲۸-۱.
- خدایاری، کلثوم؛ دانشور حسینی، فاطمه و سعیدی، حمیده. (۱۳۹۳). «میزان و نوع استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه آزاد مشهد)». فصلنامه پژوهش های ارتباطی. ۲۱، (۱)، صص ۱۹۲-۱۶۷.
- کلانتری، عبدالحسین و حسینی، حسین. (۱۳۸۷). «رسانه های نوین و زندگی روزمره: تأثیر تلفن همراه بر هویت و سبک زندگی جوانان». رسانه. شماره ۷۶، صص ۱۳۶-۱۱۹.
- ساراپ، مارن. (۱۳۸۲). مقدمه ای بر پسا ساختارگرایی. محمد رضا تاجیک. تهران: نشر نی
- سلیمانی پور، روح الله. (۱۳۸۹). «شبکه های اجتماعی؛ فرصت ها و تهدید ها، اطلاع رسانی و کتابداری». ره آورد نور. شماره ۳۱، صص ۱۹-۱۴.
- امیرپور، مهناز و بهرامیان، شفیق. (۱۳۹۲). مبانی کلی نظریه های ارتباط جمعی. تهران: انتشارات جامعه شناسان

- استونز، راب. (۱۳۷۶). متفکران بزرگ جامعه شناسی. مهرداد میردامادی. تهران: نشر مرکز
- کرایب، یان. (۱۳۸۱). نظریه اجتماعی مدرن از پارسونز تا هابرماس. عباس مخبر. تهران: نشر آگه
- ریتزر، جورج. (۱۳۸۳). نظریه جامعه شناسی در دوران معاصر. محسن ثلاثی. تهران: انتشارات علمی
- مرادی پردنجانی، حجت الله و صادقی، ستار. (۱۳۹۳). «پدیدارشناسی؛ رویکردی فلسفی، تفسیری و روش شناختی به مطالعات کارآفرینی». دوفصلنامه مطالعات روششناسی دینی، سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۳، صص ۶۲-۷۲.

- Chien, Y., & Yuen, K. (۲۰۱۳). **"Impact of virtual social networks in community health"**. Health and Social Behavior, ۴۴, ۲۷۵-۲۹۱.
- Fallahi, V. (۲۰۱۱). **"Effects of ICT on the youth: A study about the relationship between internet usage and social isolation among Iranian students"**. Procedia - Social and Behavioral Sciences , ۱۵: ۳۹۴-۸.
- Li, L.H., Zhang L.P., Liu, Z. I. (۲۰۱۰). **"Impact of emotional intelligence on internet addiction disorder among students at a college in weifang"**. Preventive Medicine Tribune; ۱۶(۹): ۶-۹.
- Tyler, T. (۲۰۱۲). **"Social networking and Globalization, Mediterranean"**. Journal of Social Sciences, Vol. ۴, No. ۶
- Taysr, R., & Shouiter, W. (۲۰۱۴). **Virtual social networks, scientific and social impact on public health students**. Handbook of Social Network Technologies and Applications, New York: Springer.

A Qualitative Study on Consequences of Using Social Networks among the Students of Hormozgan University

Younes Danesh

Academic Member, Social Sciences Department, Hormozgan University, Hormozgan, Iran

Mostfa Zahiri Nia

Ph.D., Associate Professor, Social Sciences Department, Hormozgan University, Hormozgan, Iran

Received: 9 Jul. 2018

Accepted: 9 Sep. 2018

The expansion and widespread use of social networks plays an important role in the daily lives of young people in particular. The study is to study the consequences of the use of social networks. This qualitative study, using the phenomenological approach with purposive sampling and semi-structured interviews was conducted. After analyzing the interviews, users' motivation categories were extracted to use social networks, negative consequences, as well as positive consequences of using social networks. Lack of cultural programs, attractive location and lack of recreational facilities are motivating reasons to use social networks. The possibility of easy social interaction as a positive consequence of social networks and the use of inappropriate language, differences between family members and consumerism of the consequences of social networks were negative. These findings can reflect the consequences of using social networks.

KeyWords: Social Networks, Consequences, Phenomenological and Qualitative Study